

**AĞARƏHİM RƏHİMOVUN “GİRDAB” VƏ “SƏFALƏT” ƏSƏRLƏRİNDƏ
ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR****Nərgiz Vüqar qızı Yeliyeva***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0001-4489-6705**E-mail:** nergizyeliyeva4@gmail.com<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.34>

Açar sözlər: ailə, dəyərlər, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, ailədaxili konfliktlər, yazıçı, davranış motivləri

Ключевые слова: семья, ценности, межличностные отношения, внутрисемейные конфликты, писатель, поведенческие мотивы

Key words: family, values, interpersonal relationships, intra-family conflicts, writer, behavioral motives

Azərbaycan nəsrinin mühüm nümayəndələrindən biri olan professor Ağarəhim Rəhimovun yaradıcılığında ailə münasibətləri, insanın mənəvi aləmi və şəxsiyyətlərarası konfliktlər daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Yazıcının qəhrəmanları adətən mürəkkəb sosial-psixoloji mühitdə formalaşan, daxili ziddiyyətləri və xarici təsirlərlə mübarizəni özündə daşıyan obrazlardır. Onların həyat yolu, davranış motivləri və mənəvi seçimləri həm cəmiyyətin sosial mənzərəsini, həm də ailədaxili münasibətlərin psixoloji mexanizmlərini açmağa imkan verir.

Bu baxımdan, “Girdab” əsəri Rəhimov yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Əsərdə ailə münasibətlərinin, xüsusilə ər-arvad və valideyn-övlad əlaqələrinin sosial psixoloji aspektləri geniş şəkildə təsvir olunur. Yazıçı fərdin ailə və cəmiyyət arasında qaldığı ziddiyyətləri obrazların psixoloji dinamikası ilə üzə çıxarır. Əsərdəki münaqişələrin kökü yalnız şəxsi xarakterlərdə deyil, həm də sosial şərtlərdə, ənənələrdə, gender rollarında və ailə institutunun cəmiyyətdəki funksiyalarında axtarılır.

Ailə kiçik sosial qrup kimi insanın formalaşmasında ən mühüm təsir gücünə malikdir. Ər-arvad münasibətləri, valideyn-övlad əlaqələri və ailədaxili qarşılıqlı təsir mexanizmləri fərdin davranış motivlərini müəyyənləşdirən əsas faktorlardır. Sosial psixologiyada ailə yalnız bioloji və hüquqi birlik deyil, həm də emosional, mənəvi və psixoloji münasibətlər sistemidir. “Əgər ailəni insanın mənəvi və psixoloji baxımdan rahatlıq, dinclik tapdığı yer kimi qəbul etsək o (ailə), böyük həflərlə yazılmalı olan Evdir. “Ailə” və “ev” sinonim sözlər insanların şüuruna həkk olub. Biz ailə deyəndə evimizi, evimiz deyəndə ailəmizi düşünürük.”(1, s.39)

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin öyrənilməsində bu xüsusiyyətlərin rolu olduqca vacibdir: qarşılıqlı təsir və psixoloji uyğunluq, ailədaxili rolların bölgüsü, dəyərlər sisteminin formalaşması, emosional münasibətin sabitliyi, münasibətlərin inikasında cəmiyyətin norma və stereotipləri bura aid etmək olar.

Professor Rəhimovun əsərlərində ailə münasibətləri adətən geniş sosial kontekstlə əlaqələndirilir. Yazıçı insan davranışının köklərini yalnız psixoloji amillərlə deyil, həm də iqtisadi, sosial və mənəvi şərtlərlə izah edir. Bu xüsusiyyət “Girdab”da xüsusilə qabarıqdır.

“Girdab” əsərində ər-arvad münasibətlərinin psixoloji təhlilini bir neçə bənddə psixoloji kontekstdə verə bilərik:

1. Hümmət və Şəfəq münasibətləri — ziddiyyətli psixoloji dinamika

Əsərdə əsas diqqət Hümmət və Şəfəq obrazlarının münasibətlərinə yönəlir. Onların əlaqəsi yalnız iki fərdin şəxsi emosional münasibəti deyil, həm də iki fərqli dəyər sisteminin, iki sosial mühitin toqquşmasıdır. Şəfəqin ailəsi kasıbdır və o həyatı çətinlik içində keçirmişdir. Bu mühit onu ehtiyatlı, qənaətcil, bəzən də kortəbii reaksiya verən şəxs kimi formalaşdırmışdır. Hümmət isə daha yüksək səviyyəli mənəvi mühitdən gəlmiş, ailəyə sahibdir. Onların psixoloji uyğunsuzluğu ailədaxili gərginliklərin əsas səbəbidir.

Əsərdə Hümmətin qardaşı Tubunun Hümmətə dediyi “Elə adamla ailə qur ki, sabah atasından, anasından istifadə edə biləsən” kimi ifadələr cəmiyyətin bir hissəsində mövcud olan maddi-praqmatik düşüncə tərzinin təzahürüdür. Hümmət bu sözlərə qarşı “Mən yaxşı ailə istəyirəm. Var-dövlət, yaxud güclü arxa yox” deməklə mənəvi-dəyərlər sistemini əsas aldığını göstərir. Bu fikir toqquşması artıq nikahdan əvvəl mövcud olan psixoloji ziddiyyətlərin ilk siqnallarını verir.

2. Şəffaf psixologiyanın pozulması: ünsiyyət, inamsızlıq və emosional soyuqluq

Ailə münasibətlərinin sabitliyi üçün ən vacib amillərdən biri emosional yaxınlıq və qarşılıqlı güvəndir. “Girdab”da bu iki amilin zamanla necə sarsıldığını təqdim olunur. Hümmətin düşüncələri, Şəfəqin davranışları, onların bir-birinə qarşı gözləntiləri dialoqlarda əksini tapır. Şəfəqin babası haqqında “kimsəyə pislik etməzdi. Paxıllıq nədir bilməzdi” (2, s. 307) sözləri onun şərafli ömür sürməsinə sübut edir. Bu isə öz təsirini Şəfəqə göstərmişdi.

Hümmət sevməyin, hörmət etməyin vacibliyinə inanır. Şəfəq isə “sevgi varsa, hər şey mümkündür” kimi iddialar səsləndirsə də, qərarlarında daha çox ehtiyatlıdır. Hümmətin “sevib-sevilmək bu qədər möhtəşəmdir, daha gözəl nə ola bilər?” sualı münasibətdəki psixoloji məsələnin dərinliyini göstərir.

Professor Rəhimov ailə tərbiyəsini cəmiyyətin mənəvi gücünün əsası kimi qiymətləndirir. Əsərdə ana-övlad və ər-arvad münasibətlərinin formalaşdırdığı psixoloji mühit geniş təhlil olunur.

Yazıçıya görə sağlam ailə: anlayışlı, fədakar, uşaqlarına nümunə olan, emosional cəhətdən stabil olan ailədir.

Ər-arvadın bir-birinə münasibətinin pozitiv olması uşaqların psixoloji inkişafında xüsusi rol oynayır. Buna görə “Girdab”da valideyn obrazlarının davranışları həm də gələcək nəslin formalaşmasında mühüm təsir kimi verilir.

Ailədə sevgi mühiti yetərli olmadıqda uşaqların həm emosional, həm də sosial adaptasiyası çətinləşir. Rəhimovun qəhrəmanları bu həqiqəti öz davranışları ilə təsdiqləyirlər. Yazıçı sosial psixologiyanın əsas müddəalarını bədii müstəviyə gətirərək göstərir ki, ailədəki mənəvi ab-hava gələcək cəmiyyət münasibətlərinin əsasını təşkil edir.

Ağarəhim Rəhimovun digər əsərlərində də ailədaxili münasibətlər mühüm yer tutur. Məsələn, “Canavar balası” əsərində ailə münasibətləri daha idealist şəkildə təqdim edilir. Yusif kişinin Surəyyaya göstərdiyi qayğı, onun yanında olmağa çalışmağı, çətinliklərə baxmayaraq mehribanlıq nümayiş etdirməsi ailə dəyərlərinin sağlam modelini göstərir. Bu kontrast “Girdab”dakı münasibətlərlə qarşılaşdırıldıqda ailələrin sosial-psixoloji fərqləri daha aydın görünür.

“Girdab” yalnız bir ailənin hekayəsi deyil; bütövlükdə cəmiyyətin ailə institutuna yanaşmasının tənqidi təqdimatıdır. Bununla belə biz deyə bilərik ki, ailə münasibətləri qarşılıqlı anlaşma üzərində qurulmalıdır, sevgi təkcə emosional hiss deyil, həm də iradə, fədakarlıq və sağlam ünsiyyət tələb edir, cəmiyyətin stereotipləri ailədaxili münasibətlərə mənfi təsir göstərə bilər, mənəvi dəyərlər maddiyyatdan üstün tutulmalıdır; ailə tərbiyəsinin sağlamlığı cəmiyyətin sağlamlığı deməkdir.

Ağarəhim Rəhimovun “Girdab” əsəri şəxsiyyətlərarası münasibətlərin psixoloji modelini ustalıqla təsvir edən nəsr nümunəsidir. Əsər ailə münasibətlərinin nə qədər mürəkkəb və çoxqatlı olduğunu göstərməklə yanaşı, cəmiyyətin sosial dəyərlərinin insan davranışına necə təsir etdiyini də açır.

Hümmət və Şəfəq münasibəti ailədəki psixoloji uyğunsuzluqların, mədəni fərqlərin, sosial təzyiqlərin insan taleyinə necə yön verə biləcəyini göstərən ibrətamiz bir modeldir. Yazıçı ailənin cəmiyyətdəki aparıcı rolunu qabardaraq mətn boyunca insanın mənəvi formalaşmasının təməlini ailə içi münasibətlərdə axtarır.

Nəticə olaraq, “Girdab” əsəri yalnız bədii yaradıcılığın məhsulu deyil, həm də sosial-psixoloji bir tədqiqatdır. Əsərin əsas mesajı ailənin insan həyatındakı bənzərsiz rolunu vurğulamaqdır: ailə nə qədər sağlamdırsa, cəmiyyət də bir o qədər güclüdür.

Ağarəhim Rəhimovun “Səfalət” romanı insan talelərini sosial mühitin sərt reallığı ilə üz-üzə gətirən, cəmiyyətin mənəvi və sosial deqradasiyasını açıq şəkildə ifşa edən bir əsərdir. Romanın başlanğıcında təqdim edilən üç dilənçinin — Xeyransa, Mələhət və Dilbərin — həyat “portretləri” əsərin əsas ideya-fəlsəfi xəttini müəyyənləşdirir. Bu portretlər yalnız üç fərdin həyat tarixçəsi deyil, bütövlükdə cəmiyyətin əxlaqi aşınmasının, sosial ədalətsizliyin və insan münasibətlərindəki deformasiya proseslərinin göstəricisidir.

Əsərdə dilənçilik təkcə sosial yoxsulluğun ifadəsi kimi deyil, həm də cəmiyyətin əxlaqi səviyyəsinin göstəricisi kimi təqdim olunur. Müəllifin yaratdığı məkanda dilənçilik sərfəli “peşə”yə çevrilmiş, dilənçilər arasında “xodovoy” yerlər bölüşdürülmüş, hətta bu sahəni himayə edən məmur şəbəkəsi formalaşmışdır. Bütün bunlar insan münasibətlərində mənəfəətçiliyin, riyakarlığın və özünüməhrumiyyətin normaya çevrildiyini göstərir.

Xeyransa obrazı şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə maddiyyatın birinci yerə keçdiyini göstərən tipik nümunədir. Onun dilənçiliyi ailəsini dolandırmaq üçün tamamilə “normal məşğuliyyət” sayması mənəviyyatın deformasiyasının bariz təzahürüdür. Xeyransanın fala baxmaq, fırıl-daqcılıq və sonda oğurluqla məşğul olması onun insanlarla qurduğu münasibətlərin mahiyyətini açır: münasibətlər məqsədli, manipulyativ və tamamilə maddiyyatı yönlüdür.

Mələhətin hekayəsi isə daha çox “məişət dramı” çərçivəsində təqdim olunur. Onun taleyində də insani münasibətlər mehribanlıq və qarşılıqlı dayaq üzərində qurulmur; əksinə, oğlu Fazilin məsuliyyətsiz və əxlaqsız davranışları ana-övlad münasibətlərinin necə zədələnə biləcəyini nümayiş etdirir.

Romanın əsas yükü isə Dilbərin obrazı üzərində daşır. Dilbər təkcə dilənçi deyil, həm də qaçqınlıq kimi böyük sosial faciənin daşıyıcısıdır. Onun həyat yolu müəllifə həm Qarabağ hadisələrinin faciəvi nəticələrini, həm də qaçqınların cəmiyyət tərəfindən unudulması, biganəlik və bürokratik özbaşınalıq kimi problemləri göstərmək imkanı verir. Dilbərin “Sən əmin ola bilərsən ki, sən bacın ölür, ancaq ar-namusunu başqalarının çirkin ayaqları altına atmaz, Şahid” (3, səh.136) sözləri onun necə qürurlu və namuslu azərbaycanlı olduğunu sübut edir.

Dilbərin qarşılaşdığı insan münasibətləri, xüsusilə də dövlət qurumlarında gördüyü laqeydlik, onun qardaşı Şahidi yanına götürmə prosesi zamanı qarşısına çıxan haqsızlıqlar əsərdə sosial münasibətlər sisteminin çürümüşlüyünü üzə çıxarır. Burada münasibətlər mexaniki, soyuq, insanın ləyaqətini alçaldan xarakter daşıyır.

Bununla yanaşı, Dilbərin həyatına daxil olan “yaxşı insanlar”da var, lakin bu münasibətlər belə sosial sistemin basqısı altında zəif və təsirsiz qalır. Dilbər azacıq xoşbəxtliyə çatdığı anda həyat yoldaşı Ürfanın təsadüfi güllə ilə həlak olması əsərdə insan taleyini çox zaman sosial-siyasi anarxizmin müəyyən etdiyini göstərir. Bu hadisə şəxsiyyətlərarası münasibətlərə də təsir edən xaos və təhlükəli mühitin mövcudluğunu vurğulayır.

“Səfalət” romanında münasibətlər iki əsas xətt üzrə inkişaf edir:

1. Mənəvi degradasiyanın doğurduğu münasibətlər: maddiyyata köklənmiş, məqsədli, saxtalaşmış münasibətlər (Xeyransa, Fazil və digərləri).

2. Siyasi fəsadların formalaşdırdığı münasibətlər: qaçqınlıq, yoxsulluq, bürokratiya, özbaşnalıq mühiti içində yaranan gərgin, travmatik münasibətlər (Dilbər və ətrafı).

Beləliklə, müəllif göstərir ki, insan yalnız bioloji və psixoloji deyil, həm də sosial varlıqdır və onun münasibətlər sistemi cəmiyyətin mövcud şəraitindən birbaşa təsirlənir. Cəmiyyət əxlaqının pozulduğu mühitdə insanlar arasındakı münasibətlər də pozulur, saxtalaşır və zədələnir. Dilbərin taleyi bu prosesin ən dramatik göstəricilərindən biri kimi diqqət çəkir.

Problemin aktuallığı. Yazıçı Ağarəhim Rəhimovun “Girdab” və “Səfalət” əsərlərində təsvir olunan ailə münasibətlərindəki gərginlik, sosial ədalətsizlik və mənəvi böhran bu gün də cəmiyyət üçün səciyyəvidir. Əsərlər insan münasibətlərinin sosial mühit və mənəvi dəyərlərlə sıx bağlı olduğunu göstərməklə müasir sosial-psixoloji problemlərin öyrənilməsi baxımından aktualıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Ailə münasibətlərinin sosial-psixoloji təhlili bir sistem kimi təqdim edilir. Məqalə göstərir ki, professor Rəhimovun əsərlərində ailə yalnız məişət hadisələrinin məkanı deyil, insanın mənəvi formalaşmasının əsas laboratoriyasıdır. “Girdab” və “Səfalət” əsərləri paralel şəkildə müqayisə edilir. Əsərlərin müxtəlif sosial mühitləri – ailədaxili psixoloji gərginliklərlə yüklü “Girdab” və sosial degradasiyanın kəskin təzahürləri ilə səciyyələnən “Səfalət” – eyni yazıcının fərqli sosial-psixoloji modelləri necə qurduğunu ortaya qoyur.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Ədəbiyyatın sosial psixologiya üçün model kimi istifadəsi. Rəhimovun əsərlərində təsvir olunan ailədaxili ziddiyyətlər, ünsiyyət problemləri və emosional uyğunsuzluqlar real həyatda ailə psixoloqları üçün nümunəvi situasiyalar yaradır. Ailə psixologiyası dərslərində və təlimlərdə istifadə oluna bilər. Hümmət–Şəfəq münasibətinin təhlili evlilikdə psixoloji uyğunsuzluqların mahiyyətini anlamaq üçün praktik nümunədir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N., Məmmədli L.A. Ailə dəyərləri: Dərslik, Bakı, Mütərcim, 2023.
2. Rəhimov A. Girdab: Roman. Bakı: BAPQS, 2004.
3. Rəhimov A. Səfalət: Roman. Bakı: BAPQS, 2004.
4. [https://www.scribd.com/document/574207651/C%C9%99l%C9%99biyev-Ail%C9%99-Psichologiyas%C4%B1-KI](https://www.scribd.com/document/574207651/C%C9%99l%C9%99biyev-Ail%C9%99-Psixologiyas%C4%B1-KI)

N.V.Yeliyeva

**Ağarəhim Rəhimovun “Girdab” və “Səfalət” əsərlərində şəxsiyyətlərarası
münasibətlər
Xülasə**

Ağarəhim Rəhimovun “Girdab” və “Səfalət” əsərlərində ailə münasibətləri və insan əlaqələrinin sosial-psixoloji mahiyyəti araşdırılır. “Girdab”da əsas diqqət ailə daxilindəki psixoloji dinamika və dəyər fərqlərinə yönəlir, “Səfalət”də isə insan taleləri sosial ədalətsizlik, mənəvi tənəzzül və qaçqınlıq kimi cəmiyyət problemləri fonunda göstərilir. Hər iki əsər insan münasibətlərinin cəmiyyətin sosial-mənəvi şəraitindən güclü şəkildə asılı olduğunu vurğulayır.

Н.В.Елиева

**Межличностные отношения в произведениях Агарахима Рахимова
«Вихрь» и «Мизери»
Резюме**

В произведениях Агарахима Рахимова «Водоворот» и «Страдания» исследуется социально-психологическая природа семейных отношений и человеческих связей. В «Водовороте» основное внимание уделяется психологической динамике и различиям в ценностях внутри семьи, в то время как в «Страданиях» судьбы людей показаны на фоне таких социальных проблем, как социальная несправедливость, моральный упадок и беженство. Оба произведения подчеркивают, что человеческие отношения в значительной степени зависят от социально-моральных условий общества.

N.V.Yeliyeva

**Interpersonal relationships in Agarahim Rahimov's works “Whirlwind” and
“Misery”
Summary**

Agarahim Rahimov's works “Whirlpool” and “Misery” explore the socio-psychological nature of family relationships and human connections. In “Whirlpool”, the main focus is on the psychological dynamics and value differences within the family, while in “Misery” human destinies are shown against the background of social problems such as social injustice, moral decline, and refugeeism. Both works emphasize that human relationships are strongly dependent on the socio-moral conditions of society.

Redaksiyaya daxil olub: 11.12.2025